

dr hab. Aleksandra Kustra-Rogatka, prof. UMK

Toruń, 11 sierpnia 2025 r.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana Magistra Mateusza Grabarczyka

Normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej

sporządzona na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem naukowym promotora prof. dr hab. Marka Smolaka oraz promotora pomocniczego dra Michała Krotoszyńskiego

W związku z wyznaczeniem mnie przez Radę Naukową Dyscypliny Nauki Prawne Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uchwałą nr 70/2024/2025 z dnia 15 kwietnia 2025 r. na recenzentkę rozprawy doktorskiej mgr. Mateusza Grabarczyka przedstawiam następującą recenzję, której **konkluzja jest pozytywna i zawiera wniosek o wyróżnienie pracy**. Recenzja została sporządzona na podstawie przepisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska zatytułowana „*Normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej*” (Poznań 2025, s. 407). Rozważania w przedmiocie tego, czy przedstawiona rozprawa doktorska spełnia wymogi ustawowe, wymagają ustalenia: czy przedstawiona problematyka stanowi problem naukowy oraz, czy przedstawione wnioski stanowią jego oryginalne rozwiązanie.

Temat rozprawy i stopień oryginalności problemu naukowego

Wybór tematu dysertacji należy ocenić jako bardzo trafny. Recenzowana rozprawa dotyczy zagadnienia odpowiedzialności prawnej sędziów badanego z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej. Zarówno sam problem sprawiedliwości tranzycyjnej, jak i kwestia odpowiedzialności prawnej sędziów w tranzycjach systemowych są zagadnieniami podejmowanymi przez przedstawicieli teorii prawa oraz dogmatyk prawnych (w tym m. in. nauki prawa konstytucyjnego, prawa karnego czy też prawa administracyjnego) i doczekały się wielu opracowań naukowych (polskich oraz zagranicznych). Niemniej Doktorant zdecydował się podjąć ambitnego i nowatorskiego zadania, sformułowania normatywnego modelu odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej.

Oryginalność rozwiązania badanego w dysertacji problemu naukowego wzmacnia

interdyscyplinarność przedstawionych wyników badań, a każde aktualny kontekst erozji demokracji liberalnej w wielu państwach, która również wywołuje pytania o zasadność i model odpowiedzialności sędziów.

Recenzowana praca wnosi zatem istotny wkład w rozwój teorii sprawiedliwości tranzycyjnej i odpowiedzialności prawnej sędziów. Dostarczając materiał badawczy pozwalający lepiej zrozumieć zarówno zastosowane w praktyce ustrojowej państw z doświadczeniami tranzycji systemowej modele odpowiedzialności prawnej sędziów, jak również formułuje nowatorski normatywny model takiej odpowiedzialności. Ujęcie tematu z perspektywy deskryptywnej, jak i normatywnej świadczy o wysokim poziomie merytorycznym i zaangażowaniu Doktoranta oraz dojrzałości metodologicznej tak potrzebnej w pracy naukowej.

Cel i struktura pracy

Cel badawczy Doktorant klarownie sformułował we wstępie pracy. Jest nim „stworzenie teoretycznych ram dla odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej poprzez zaproponowanie normatywnego modelu odpowiedzialności opartego na analizie i rekonstrukcji modeli deskryptywnych odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej” (s. 13). Realizacja tak nakreślonego celu badawczego zdeterminowała systematykę pracy, która stara się uwypuklać racje i narzędzia pomocne dla rozwiązania dylematu pogodzenia niezawisłości sędziowskiej i niezależności sądownictwa z rozliczalnością władzy sądowniczej (w aspekcie indywidualnym i instytucjonalnym).

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, poprzedzonych wstępem oraz zwieńczonych zakończeniem. Ponadto Doktorant zawarł w pracy wykaz skrótów, bibliografię oraz wykaz tabel. Każdy z rozdziałów został podzielony na podrozdziały, które dodatkowo systematyzują pracę i ułatwiają orientację w całości pracy. Struktura pracy doktorskiej jest logiczna i dobrze przemyślana. Proporcje treściowe między poszczególnymi rozdziałami zostały odpowiednio wyważone.

Rozdział pierwszy pracy stanowi wprowadzenie do tematyki sprawiedliwości tranzycyjnej jako koncepcji odnoszącej się do okresów diametralnej zmiany ustrojowej. Doktorant koncentruje się w tej części pracy na wskazaniu podstawowych celów sprawiedliwości tranzycyjnej i zaznacza, że postrzeganie sprawiedliwości tranzycyjnej przez pryzmat celów stanowi punkt wyjścia dla rozważań dotyczących wskazania racji stojących za pociąganiem sędziów do odpowiedzialności prawnej. Rozdział drugi skupia się na ogólnym

zrekonstruowaniu pojęć demokracji liberalnej i rządów prawa oraz określeniu pozycji sędziów w ramach demokracji liberalnej opartej na rządach prawa. Autor rozprawy analizuje w tym rozdziale również obowiązki sędziów i cnoty sędziowskie wynikające z roli sędziego w demokracji liberalnej, traktując je jako punkt odniesienia dla ustalanych w dalszych częściach pracy kryteriów odpowiedzialności. Rozdział trzeci dotyczy sytuacji sędziów i ich postaw w reżimach niedemokratycznych. Postawy te są badane, z uwzględnieniem przedstawionej również typologii działań reżimów niedemokratycznych wobec władzy sądowniczej. W rozdziale czwartym Doktorant dokonuje analizy pojęć odpowiedzialności, odpowiedzialności prawnej i odpowiedzialności sędziów. Proponuje własne ujęcie odpowiedzialności jako stosunku prawnego, na który składają się sytuacje prawne różnych podmiotów, co pozwala na objęcie tym pojęciem szerokiej gamy typów odpowiedzialności, m.in. odpowiedzialności społecznej w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej. Rozdział V dotyczy odmienności odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej i zawiera argumentację za i przeciw takiej odpowiedzialności, z uwzględnieniem stanowisk sformułowanych w filozofii prawa w ramach „problemu donosiciela”. Z racji wagi ochrony wartości rządów prawa przy filozoficzno-prawnej analizie „problemu donosiciela” Doktorant w rozdziale piątym przyjmuje również kluczowe dla całej dysertacji rozróżnienie rządów prawa w stabilnej demokracji oraz okresów tranzycji. Wskazuje, że ich odmienność uzasadnia dopuszczalność (choć ograniczoną i proporcjonalną) stosowania mechanizmów zbiorowych, czy też środków retroaktywnych w ramach tzw. tranzycyjnych rządów prawa. W rozdziale VI Doktorant rekonstruuje i analizuje modele opisowe odpowiedzialności prawnej sędziów w państwach mających doświadczenia tranzycji systemowych i charakteryzuje poszczególne modele – w oparciu o materiał empiryczny - poprzez mechanizmy odpowiedzialności stosowane w ich ramach. Rozdział VII stanowi zwieńczenie rozważań dokonanych w pracy i zawiera propozycję modelu normatywnego odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej. Proponowany, kilkietapowy i sekwencyjny, model Doktorant umiejscawia w ramach kompleksowej reformy władzy sądowniczej.

Język, metody badawcze oraz baza źródłowa

Rozprawa jest w całości napisana bardzo dobrym, starannym i komunikatywnym językiem prawniczym. Wywód jest logiczny i elokwentny. Świadczy to o wysokim poziomie przygotowania Doktoranta do pracy naukowej. Praca została starannie zredagowana; dostrzegłam wyłącznie marginalne usterki redakcyjne.

Pod względem metodologicznym praca wyróżnia się interdyscyplinarnym charakterem. Cel badawczy, jakim było sformułowanie normatywnego modelu odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej istotnie wpłynął na dobór metod badawczych. Doktorant podzielił je na trzy grupy: 1) metody stosowane na etapie zbierania danych (dobór materiałów do analizy z uwzględnieniem różnych typów źródeł); 2) metody stosowane w pracy koncepcyjnej (analiza i interpretacja pojęć oraz analiza porównawcza i historyczno-prawna modeli opisowych odpowiedzialności prawnej sędziów ujętych z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej); 3) metody stosowane przy integracji wyników badań (stworzenie teoretycznej podstawy dla skonstruowania normatywnego modelu odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej). Mimo że praca ma charakter teoretyczno-prawny, to szczególnie w rozdziale VI przeważają metody komparatystyczna i historyczno-prawna. W ograniczonym zakresie zastosowanie znalazła metoda dogmatyczna. Dobór metod badawczych zasługuje na aprobatę i świadczy o ambicji naukowej Doktoranta.

Bibliografia liczy czterdzieści stron i obejmuje kilkaset pozycji. Dobór źródeł zasługuje na uznanie i jest dowodem interdyscyplinarności pracy, po części zdeterminowanej wieloaspektowością samej koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej. Poza publikacjami z zakresu klasycznej teorii i filozofii prawa, praca uwzględnia zarówno klasyczną, jak i najnowszą literaturę dotyczącą sprawiedliwości tranzycyjnej, prace z zakresu nauk politycznych oraz prawa konstytucyjnego. Bardzo szeroko wykorzystano literaturę obcą. Dobór źródeł jest umiejętny i uzasadniony wskazanym w pracy celem badawczym. Docenić należy uwzględnienie literatury najnowszej. Przypisy są starannie wykonane. Odesłania bibliograficzne bez zarzutu.

Szczegółowa ocena dysertacji

Doktorant trafnie zwraca uwagę w rozdziale I na ewolucję tego pojęcia związaną z następującymi po sobie cyklami tranzycji (faza powojenna, faza po zimnej wojnie oraz faza końcówki XX wieku związana z globalizacją i wzmożoną niestabilnością polityczną). Kluczową część rozdziału stanowi analiza podstawowych celów sprawiedliwości tranzycyjnej. Autor zalicza do nich obok filarów samej tranzycji systemowej (prawda, sprawiedliwość, zadośćuczynienie, gwarancje niestosowania przemocy w przyszłości oraz upamiętnienie) również pokój, pojednanie oraz odbudowę rządów prawa i zaufania do instytucji. Za szczególnie istotne filary z perspektywy przyjętej w dysertacji Doktorant uznaje prawdę, sprawiedliwość oraz odbudowę państwa prawa (czy szerzej odbudowę zaufania do

państwa opartego o demokrację liberalną i rządy prawa, a także zaufania do poszczególnych jego instytucji, w szczególności władzy sądowniczej). W odniesieniu do pierwszego z wymienionych filarów sugeruję dodanie na stronie 26 rozprawy, gdzie Autor przywołuje się pojęciem prawa do prawy (ostatni akapit) przypisu do literatury przedmiotu dotyczącej tej problematyki (np. G. Baranowska, A. Gliszczyńska-Grabias, „*Right to Truth*” and *Memory Laws: General Rules and Practical Implications*, Polish Political Science Yearbook 2018, Vol. 47, Issue 1, s. 97-109).

W Rozdziale II za szczególnie istotne uważam rozważania dotyczące roli sądów w państwie z punktu widzenia rządów prawa i roli sędziego w państwie z punktu widzenia demokracji liberalnej. Niemniej, w tej części pracy, Autor, poza skoncentrowaniem na kluczowych dla całej dysertacji pojęciach demokracji liberalnej i rządów prawa, wskazuje też na szerszy kontekst problematyki klasyfikacji reżimów politycznych (w ujęciu dychotomicznym, trychotomicznym i stopniowalnym), i przyjmuje właściwe dla Sartori’ego ujęcie reżimu politycznego na podstawie dwóch osi (demokracja – niedemokracja oraz liberalizm – nie liberalizm. To otwiera pracę na współczesny kontekst zjawiska erozji demokracji. Z drugiej strony, Doktorant wyraźnie zaznacza, że obszar badawczy pracy obejmuje jedynie represyjne reżimy niedemokratyczne, jako te, które stanowią punkt odniesienia dla sprawiedliwości tranzycyjnej. Chociaż jest to słuszne zawężenie obszaru badań, z perspektywy czytelnika pracy w niektórych częściach pozostawia niedosyt związany z nasuwającymi się pytaniami o możliwość i dopuszczalność aplikacji sformułowanego normatywnego modelu odpowiedzialności sędziów poza typowym kontekstem tranzycji systemowej, szczególnie w odniesieniu do szeroko rozumianych reżimów hybrydowych.

W rozdziale tym pewne wątpliwości o charakterze strukturalnym budzi zauważalny brak symetrii między rozważaniami dotyczącymi demokracji liberalnej oraz rządów prawa. Doktorant dość syntetycznie przedstawia kluczowe elementy demokracji liberalnej (w tym poszanowanie pluralizmu jako wartości charakteryzującej ten system polityczny). Zdecydowanie więcej miejsca Doktorant poświęca natomiast ewolucji koncepcji rządów prawa.

Wspomniane wątpliwości wynikają przede wszystkim z wagi rozważań ujętych w dalszej części tego rozdziału dotyczących roli sędziego w państwie z punktu widzenia demokracji liberalnej. Badania dotyczące roli sędziego w państwie z punktu widzenia demokracji liberalnej wywołują z resztą szereg pytań, wykraczających poza główny obszar badawczy pracy. Jednym z nich jest chociażby pytanie o spójność obowiązku edukacji prawnej

społeczeństwa (w ramach czterech obowiązków wynikających z roli sędziego w demokracji liberalnej w ujęciu Greena) z dominującym w wielu społeczeństwach demokracji liberalnej przekonaniem o kontrwielkościowym i eksperckim charakterze sądownictwa. Ten kontrwielkościowy status sądownictwa – w klasycznym ujęciu – zwiększa dystans sądów względem społeczeństwa. Inne pytanie dotyczy obowiązków doskonalenia i obrony prawa w demokracji liberalnej i ich znaczenia dla kształtowania postawy oporu sędziowskiego w reżimach niedemokratycznych. Zakreślony obszar badawczy dystertacji i przemyślana struktura pracy wykluczają próby szerszej odpowiedzi na te pytania w ramach pracy doktorskiej. Niemniej sformułowane powyżej pytania dowodzą znaczenia wybranej przez Doktoranta problematyki dla współczesnej debaty publicznej i akademickiej dotyczącej roli sędziów i sądów w demokratycznym społeczeństwie.

W odniesieniu do rozważań dotyczących drugiego z fundamentalnych dla recenzowanej rozprawy pojęć, a więc rządów prawa, pozytywnie oceniam oparcie pracy o ich teleologiczne ujęcie, które szczególnie mocno rezonuje z teorią sprawiedliwości tranzycyjnej.

Jako szczególnie istotny z perspektywy całości pracy, oceniam podrozdział dotyczący pożądanych cech sędziego (z perspektywy jego roli w demokracji liberalnej opartej na rządach prawa). Autor – opierając się na tzw. jurysprudencji cnót - wyróżnia trzy takie cechy: potencjał, integralność oraz utrzymywalność. Doktorant przyjmuje, że stanowią one swoiste meta-cnoty. Na stronie 75 wskazuje, że posiadanie tych cech przez sędziego powinno być uzupełnione o postawę przyjaciela obywatelskiego, która wymaga empatycznego nastawienia wobec konkretnego dobra. Sformułowanie powyższego stanowiska jest jednym z przykładów ukontekstowania roli sędziego nie tylko w zapleczu prawnym i instytucjonalnym demokracji liberalnej, ale również w samej wspólnotce politycznej.

Zgadzam się z Doktorantem w zakresie identyfikacji idei warunkujących trwałość tranzycji systemowych i z tej racji stanowiących istotne punkty odniesienia dla sprawiedliwości tranzycyjnej. Jako szczególnie ważne dla dalszych części pracy oceniam stwierdzenie dotyczące sędziowskiego obowiązku obrony podstawowych wartości prawnych jako jednego z kryteriów kształtujących normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów sformułowany w rozdziale VII rozprawy.

Zwraca uwagę dojrzałość wyводу i erudycja Doktoranta w rozdziale III pracy. Analiza sytuacji sędziów i ich postawy w reżimach niedemokratycznych trafnie poprzedzona została wnikliwą prezentacją funkcji sądów w reżimach niedemokratycznych oraz narzędzi, jakie te

reżimy stosują wobec władzy sądowniczej. Szczególne znaczenie w tym kontekście przypisuję postawionemu w podrozdziale trzecim pytaniu o granice między nieuprawnioną politycznie a możliwymi (dopuszczalnymi) reformami sądownictwa w ramach reżimu demokratycznego. Pozornie pytanie to ponownie wykracza poza zasadniczy obszar badawczy dystertacji, jednak pośrednio może wpływać na kształtowanie się postaw oporu sędziów wobec reżimu niedemokratycznego, poprzez np. dążenie do wieloźródłowej weryfikacji tezy o nieuzasadnionym i arbitralnym charakterze ingerencji w niezależność i autonomię sądownictwa (np. poprzez inicjowanie spraw na poziomie sądownictwa ponadnarodowego). Na pochwałę zasługuje również autorska typologia postaw sędziów w reżimach demokratycznych. Doktorant przyjmuje dychotomiczny podział na postawę przychylną (mieszczącą w sobie nie tylko współudział, ale i przyzwolenie) oraz postawę oporu. Ponownie, studia przypadków będące ilustracją poszczególnych typów postaw, wskazują na umiejętność identyfikacji różnych form zachowań kształtujących się postawy sędziowskie wobec reżimu niedemokratycznego. Najwięcej miejsca Autor poświęca postawie oporu sędziowskiego, wyróżniając opór związany z pełnieniem roli sędziego w wymiarze indywidualnym (w tym: opór decyzyjny i związane z nim strategie orzecznicze i opór pozadecyzyjny); opór związany z pełnieniem roli sędziego w wymiarze zbiorowym; opór pozasądowy w wymiarze indywidualnym i opór sądowy w wymiarze zbiorowym. Doktorant dokonuje też rozwinięcia zidentyfikowanych w literaturze przedmiotu kategorii czynników wyjaśniających zachowania sędziów w warunkach niedemokratycznych. Należy je rozpatrywać w kontekście ostatniego (poza podsumowaniem) podrozdziału dotyczącego pytania o charakter oporu sędziowskiego – czy jest to prawo, czy też obowiązek sędziego. Doktorant przyjmuje wyważone stanowisko i wskazuje, że z wartości i zasad demokracji liberalnej, w tym przede wszystkim praworządności i niezależności sądownictwa wynika prawo sędziego do oporu wobec działań naruszających te wartości i zasady. Z kolei za bardziej problematyczne Doktorant uznaje stanowisko przyjmujące, że opór sędziego wobec takich działań jest jego obowiązkiem. W tym zakresie dysertacja na pewno otwiera ciekawe pole do dyskusji. Warto bowiem zadać pytanie, czy z niezawisłości sędziowskiej pojmowanej jako pewien przywilej ustrojowy mający chronić sędziego nie wynika taki obowiązek. I dalej, czy koncepcja cnót sędziowskich, w szczególności cnoty integralności, takiego obowiązku nie implikuje.

Podkreślenia wymaga przyjęte w rozdziale IV autorskie rozumienie odpowiedzialności, które kształtuje również znacząco normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów sformułowany w ostatnim rozdziale dystertacji. Doktorant definiuje odpowiedzialność jako

relację kilku podmiotów pozostających w różnych sytuacjach, tj. podmiotu nakładającego odpowiedzialność oraz podmiotu pociągającego do odpowiedzialności. W tym zakresie Autor korzysta z wyróżnionych przez R. Ingardena, czterech „sytuacji odpowiedzialności”, za kluczowe uznając dwie z nich: ponoszenie odpowiedzialności oraz pociąganie do odpowiedzialności. Doktorant opowiada się za rozbudowaną szczęścielementową strukturą odpowiedzialności, wskazując, że dopiero taka wieloelementowa struktura unaocznia, że określony rodzaj odpowiedzialności stanowi wypadkową relacji wszystkich składowych jej struktury. Docenić należy dokładną i przemyślaną teoretycznie analizę każdego elementu kształtujących strukturę odpowiedzialności, która nie tylko systematyzuje dotychczasową literaturę z zakresu teorii prawa, dogmatyk prawnych oraz etyki, ale też ją rozwija. Szczególnie ważne z perspektywy kolejnych rozdziałów pracy są rozważania przedstawione w podrozdziale piątym, dotyczącym odpowiedzialności sędziów. Autor trafnie wskazuje tam, że podkategorią wpływającą na elementy struktury odpowiedzialności jest m. in. Hartowska odpowiedzialność jako rola (s. 175), niemniej nie rozwija tego stanowiska. Przygotowując rozprawę do druku (do czego Autora zachęcam) optowałabym za zwięzłym rozwinięciem tego stwierdzenia, m. in. z racji jego rezonowania z rozważaniami dotyczącymi roli sędziego w państwie z punktu widzenia demokracji liberalnej.

Rozważania dotyczące filozoficzno-prawnego aspektu sprawiedliwości tranzycyjnej, a szczególnie tzw. problemu donosiciela, przedstawione w rozdziale V pracy są w większości sprawozdawcze. Niemniej po części jest to wynikiem bardzo rozbudowanej już literatury przedmiotu stanowiącej formę komentarzy do paradygmatycznych już trzech kazusów badanych przez kluczowych filozofów prawa zajmujących się tym zagadnieniem (G. Radbrucha, H.L.A. Harta oraz L.L. Fullera). Literaturę tę Doktorant przywołuje i krytycznie ocenia. Z pewnością z perspektywy dalszych części pracy, warte podkreślenia jest klarowne stanowisko Doktoranta w kwestii dopuszczalności reformowania niedemokratycznych reżimów środkami niepraworządnych formalnie. Autor rozprawy przyjmuje, że jest to dopuszczalne na gruncie teleologicznego ujęcia rządów prawa i wynikającej z niego pewnej elastyczności i stopniowości standardów praworządności w okresie tranzycji. Na uwagę zasługuje również wnikliwa analiza argumentów za i przeciw odpowiedzialności prawnej sędziów w świetle sprawiedliwości tranzycyjnej i sformułowane z ich uwzględnieniem stanowisko własne Autora. Doktorant w jego ramach trafnie podkreśla konieczność znalezienia równowagi między niezależnością władzy sądowniczej (w tym w wymiarze indywidualnym) a odpowiedzialnością sędziów. Za szczególnie ważne w podsumowaniu rozdziału V uważam

natomiast wyrażone przez Doktoranta stanowisko, że proces stanowienia i stosowania norm będących podstawą odpowiedzialności powinien być oparty na kulturze uzasadnienia. Doktorant trafnie wskazuje, że określone decyzje powinny być uzasadniane i publicznie objaśniane na podstawie racjonalnych racji. Takie oparcie stanowienia i stosowania prawa na kulturze uzasadnienia jest bowiem gwarantem, że mimo retroaktywności, czy też retrospektywności mechanizmów odpowiedzialności prawnej sędziów, będą one działać w przewidywalnym środowisku prawnym.

Na docenienie zasługuje fakt, że w rozdziale VI Autor rozprawy nie poprzestał na prostej metodzie *case-study*, lecz sformułował trzy modele opisowe odpowiedzialności prawnej sędziów wyróżniając je na podstawie stosowanych wobec sędziów mechanizmów odpowiedzialności: 1) społecznej; 2) administracyjnej (instytucjonalnej), 3) deliktowej. W rozdziale tym widać dogłębną znajomość faktów historycznych oraz literatury przedmiotu dotyczącej sporej grupy państw z doświadczeniami tranzycji systemowej. Modele oparte na odpowiedzialności społecznej Doktorant łączy z działalnością różnego typu komisji prawdy i pojednania powołanych w państwach afrykańskich oraz Ameryki Południowej, jak również mechanizmów odpowiedzialności na podstawie ogólnych środków prawnych lub środków prawnych *ad hoc* w Polsce. W tym ostatnim przypadku, uważam, że Autor mógłby nieco dogłębniej uzasadnić włączenia do modelu odpowiedzialności społecznej również zaskarżanie negatywnie ocenianych decyzji orzeczniczych w ramach nadzwyczajnych środków odwoławczych. W moim przekonaniu klarowniejsze byłoby wyodrębnienie czterech modeli: odpowiedzialności społecznej, instytucjonalnej, administracyjnej i deliktowej, przy czym odpowiedzialność społeczna łączyłaby się wyłącznie z działaniami różnego rodzaju komisji prawdy, odpowiedzialność instytucjonalna z kwestią zaskarżalności i uchylania decyzji orzeczniczych podjętych przez sędziów w warunkach reżimu niedemokratycznego, odpowiedzialność administracyjna z różnego rodzaju mechanizmami weryfikacyjnymi, zaś odpowiedzialność deliktowa obejmowałaby wówczas odpowiedzialność karną i dyscyplinarną. Pozytywnie oceniam szczegółową analizę zróżnicowanych typów procesów weryfikacyjnych mieszczących się w ramach wyróżnionego przez Doktoranta mechanizmu odpowiedzialności administracyjnej. Uznaję je za szczególnie istotne z perspektywy przywracania praworządności oraz prospektywny aspekt sprawiedliwości tranzycyjnej. Jednocześnie studia przypadków służące do sformułowania modeli opisowych przedstawionych w rozdziale VI rozprawy uwiadcniają, jak trudno o sprawiedliwe i praworządne przeprowadzenie weryfikacji sędziów. W odniesieniu do modelu odpowiedzialności dyscyplinarnej, decyzja Doktoranta o

wyróżnieniu w jego ramach dwóch – mimo wszystko zdecydowanie odmiennych w skutkach i swojej istocie – typów odpowiedzialności (dyscyplinarnej i karnej) – skutkuje dużym zróżnicowaniem charakteru postępowań i skutków pociągnięcia do odpowiedzialności sędziów za ich działalność w czasie trwania represyjnego reżimu politycznego. Mimo to, przedstawione *case-study* dowodzą małej skuteczności tego typu odpowiedzialności w dotychczas obserwowanych tranzycjach systemowych. Wynika ona z różnych względów – wskazanych po części przez Doktoranta w podsumowaniu rozdziału.

Zrekonstruowane w rozdziale VI pracy modele opisowe, stanowią dla Doktoranta punkt wyjścia do budowy – kluczowego dla całej rozprawy – modelu normatywnego odpowiedzialności prawnej sędziów. Autor dysertacji przyjmuje ciekawą perspektywę szerszego spojrzenia na normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów jako elementu reformy osobowej w ramach reformy systemu bezpieczeństwa (SSR). Aprobując oceniam wykorzystanie matrycy CIS będącej narzędziem metodologicznym z zakresu nauk o zarządzaniu. Matryca ta scala elementy analizowane w poprzednich rozdziałach pracy, takie jak niezależność władzy sądowniczej, czy cnoty sędziowskie i identyfikuje trzy podstawowe wymiary instytucji publicznych: indywidualny, organizacyjny oraz zewnętrzny. Wymiary te przenikają się z trzema cechami jakości instytucji: potencjałem, integralnością oraz utrzymywalnością. Matryca CIS wyznacza ogólne kryteria dla całości przedstawionego w rozdziale modelu, na który składają się komplementarne i sekwencyjne (co do zasady) etapy odpowiedzialności: społecznej, karnej, administracyjnej i dyscyplinarnej. Doktorant zaznacza jednak, że pewnym wyłomem w tej sekwencyjności jest etap odpowiedzialności karnej, który powinien być rozpoczęty maksymalnie szybko. Autor rozprawy przyjmuje, że odpowiedzialność karna i administracyjna, jako mechanizmy najbardziej represyjne, powinny zakończyć się maksymalnie 10-15 lat po tranzycji. Zgadzam się z koniecznością wyznaczenia pewnej perspektywy czasowej, która umożliwi skuteczne wdrożenie w praktykę ustrojową i społeczną sformułowanego modelu, mam jednak wątpliwości co do przyjętej w pracy sekwencyjności. Uważam, że zasadne jest postawienie pytania, czy odpowiedzialność społeczna nie powinna być ostatnim elementem w ramach sekwencyjnego modelu odpowiedzialności sędziów, podczas gdy na plan pierwszy powinny wysunąć się odpowiedzialność deliktowa (karna i dyscyplinarna) – ukierunkowane na przeszłość oraz odpowiedzialność administracyjna – z charakterystycznymi dla niej mechanizmami weryfikacyjnymi ukierunkowana w moim przekonaniu na prospektywną poprawę funkcjonowania sądownictwa w kraju. Ponadto, zastanawiam się również, czy zawsze

postulowany przez Autora hybrydowy charakter organu powołanego do przeprowadzenia odpowiedzialności społecznej i administracyjnej będzie optymalny. Głębszego uzasadniania wymagałby też moim zdaniem postulat połączenia w ramach jednego organu realizacji dwóch etapów odpowiedzialności: społecznej i administracyjnej, a także sformułowanie przez ten sam organ rekomendacji dla odpowiedzialności deliktowych. Mimo tych wątpliwości oceniam rozdział VII pracy jako udane i oryginalne uwzględnienie wniosków wynikających z wcześniejszych części dysertacji. Doceniam odwagę Autora w realizacji trudnego i kontrowersyjnego zadania badawczego, jakim jest sformułowanie normatywnego modelu odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej.

Konkluzje

Rozprawa doktorska mgra Mateusza Grabarczyka jest udaną pracą doktorską, która zawiera oryginalne rozwiązanie problemu badawczego (normatywnego modelu odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej). Recenzowaną dysertację cechuje dojrzałość warsztatowa, rzetelność prowadzonego wywodu oraz dbałość o stronę formalną pracy. Uważam, że z spełnia ona wymogi ustawowe stawiane rozprawom doktorskim. Taka ocena uzasadnia wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Grabarczyka, dopuszczenie jej do publicznej obrony oraz kontynuowanie czynności w ramach przewodu doktorskiego.

Ponadto, z uwagi na wskazane w recenzji zalety recenzowanej rozprawy (w tym: ambitne określenie celu badawczego i jego zrealizowanie; międzygałęziowe, a niekiedy nawet interdyscyplinarne osadzenie pracy w szerszym kontekście badawczym związanym z przenikającymi się zagadnieniami sprawiedliwości tranzycyjnej oraz odpowiedzialności sędziów; a także formułowanie dojrzałych i zniuansowanych wniosków badawczych) wnoszę o uznanie pracy za wyróżniającą.

Aleksandra Kustra-Rogatka

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

